

УДК 340.2

ЭВАЛЮЦЫЯ ПОГЛЯДАЎ КАНСЕРВАТЫЎНАЙ ШЛЯХТЫ ЗЕМЛЯЎ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА Ў ПАЧАТКУ І ПЕРШАЙ ТРЭЦІ ХХ СТАГОДДЗЯ ПА ПЫТАННЯХ ДЭЦЭНТРАЛІЗАЦЫІ І МЯСЦОВАГА САМАКІРАВАННЯ

канд. юрыд. навук **Д.В. ШЧЭРБІК**
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)

У артыкуле вывучаюцца погляды прадстаўнікоў кансерватыўнай думкі з земляў былога Вялікага княства Літоўскага па пытанні развіцця мясцовага самакіравання і дэцэнтралізацыі. Аналізуецца эвалюцыя падыходаў на розных этапах станаўлення дзяржаўнасці на гэтых тэрыторыях: падчас існавання Расійскай імперыі, у часы станаўлення і развіцця Другой Рэчы Паспалітай. Самакіраванне павінна было вырашыць нацыянальныя праблемы краю. Розніца паміж старэйшым пакаленнем краёўцаў і іх спадкаемцамі, віленскімі кансерватарамі, месцілася ў канчатковым адыходзе апошніх ад лозунгаў раўнапраўя народаў на карысць вялікадзяржаўнай польскай ідэі, паводле якой павінна была адбыцца дзяржаўная асіміляцыя нацыянальных меншасцяў. Адным з важнейшых чыннікаў апошняй і павінна была стаць дэцэнтралізацыя і пашырэнне мясцовага самакіравання як элемент прывабнасці польскай дзяржаўнасці для іншых усходнееўрапейскіх народаў.

Уводзіны. Развіццё мясцовага самакіравання, рэгіянальная палітыка, палітыка ў дачыненні да нацыянальных меншасцяў з'яўляюцца вельмі актуальнымі пытаннямі для ўсіх сучасных усходнееўрапейскіх дзяржаў. У якасці ўзору для іх развязання звычайна прапануецца выкарыстанне міжнародных стандартаў, напрыклад Еўрапейскай хартыі мясцовага самакіравання. Аднак з падобнымі праблемамі ўжо сутыкаліся дзяржавы рэгіёну ў пачатку і першай трэці ХХ стагоддзя, калі пасля заканчэння Першай сусветнай вайны, распаду імперый узніклі ці аднавілі дзяржаўнасць шматлікія ўсходнееўрапейскія народы. Доўгая гісторыя суіснавання, цеснае перапляценне этнасаў, цяжкасць вызначэння межаў, шматэтнічнасць тэрыторый выклікалі ў тых часы актыўнае развіццё геапалітычных праектаў і звязаных з імі канцэпцый развіцця мясцовага самакіравання і рэгіяналізму як сродкаў вырашэння нацыянальных супярэчнасцяў і эка-намічнага развіцця тэрыторый.

Для Беларусі, развіцця іншых краін Усходняй Еўропы асабліва цікавымі з гэтай пазіцыі выяўляюцца погляды і канцэпцыі рэгіянальнай і міжнароднай палітыкі міжваеннай Польшчы. Знешняя і ўнутраная палітыка Ю. Пілсудскага і яго прыхільнікаў у дачыненні да народаў Усходняй Еўропы, погляды на развіццё рэгіёнаў і мясцовага самакіравання фарміраваліся ў тым ліку пад уплывам ідэй, пашыраных сярод польскамоўнай шляхты з земляў былога Вялікага княства Літоўскага, з якіх паходзіў сам Кіраўнік Дзяржавы. Найбольш значна гэты ўплыў выявіўся пасля майскага перавароту ў перыяд з 1926 па 1935 год, калі ўрад выкарыстоўваў кансерватараў як супрацьвагу польскім нацыяналістам Р. Дмоўскага.

Асноўная частка. Кансерватары з земляў былога ВКЛ свае погляды па пытаннях рэгіянальнай палітыкі, палітыкі мясцовага самакіравання, палітыкі ў дачыненні да нацыянальных меншасцяў абавіралі на здабыткі «краёвай» ідэі, распрацаванай яшчэ ў часы Расійскай імперыі.

Паводле А. Смалянчука, «стыржнем краёвай ідэалогіі была ідэя палітычнай нацыі [2, с. 125]. Да адзінай палітычнай нацыі яны адносілі ўсіх жыхароў краю, незалежна ад іх этнічнага паходжання і рэлігійнага веравання. «Справядлівасць для ўсіх» абвешчвалася лозунгам Краёвай партыі Літвы і Русі, якую ў 1905 годзе спрабаваў стварыць Р. Скірмунт.

Першапачаткова кансерватыўныя краёўцы выступалі за раўнапраўе з унутранымі губернямі, каб Літва (у гістарычным сэнсе – *аўтар*) атрымала «такія ж правы палітычныя і адміністрацыйныя, поўны аб'ём грамадзянскіх правоў, каб польская мова для тых, хто хацеў бы яе ўжываць у штодзённым жыцці, у асабістых справах і ў літаратуры, была як якая іншая мясцовая ці замежная мова...» [12, с. 15].

Пасля рэвалюцыйных падзей 1905 года ў Расійскай імперыі і пачатку канстытуцыйных пераўтварэнняў краёўцы актыўна ўключыліся ў палітычную барацьбу. У надрукаванай у «Літоўскім кур'еры» Асноўнай праграме Кола пасольскага Літвы і Русі адзначалася, што «Канстытуцыя (якая спадзявалася будзе прынятая ў Расіі) павінна будзе поўнаасцю забяспечваць правы нацыянальных меншасцяў, прапаноўвалася шырока зразумелая дэцэнтралізацыя дзяржавы як шлях да аўтаноміі паасобных частак краю, але якая б не парушала адзінства дзяржавы, ужыванне мясцовых моў нароўні з дзяржаўнай мовай у адміністрацыях, судах, школе, грамадскіх інстытутах, усеагульнага і бясплатнага навучання на прынцыпе раўнапраўя мясцовых моваў» [9, с. 1].

У праграме іншай краёвай палітычнай арганізацыі, Канстытуцыйна-каталіцкай партыі Літвы і Беларусі, вылучаліся патрабаванні развіцця шырокага самакіравання, «перадачы ім паўнамоцтваў у сферы асветы, аховы здароўя, паліцыі, дарог, інспекцыі фабрычных і сельскагаспадарчых працёў і інш., за выключэннем арміі, флоту, фінансаў, пытанняў агульнадзяржаўных, пошты і тэлеграфу» [8, с. 11]. Акрамя таго яны прапаноўвалі замацаваць фарміраванне мясцовых інстытуцый праз агульнасаслоўныя, роўныя, прамыя выбары праз выкарыстанне тайнага галасавання з абавязковым выкарыстаннем прапарцыянальнага прадстаўніцтва для абароны правоў меншасцяў, замацаваць залежнасць прадстаўнікоў мясцовай адміністрацыі ад органаў самакіравання,

пры абавязковым паходжанні чыноўнікаў з дадзенай мясцовасці і той нацыянальнасці і веравызнання, якога прытрымліваецца большасць мясцовага насельніцтва, ці таго, якое там мае важнае значэнне і інш. [8, с. 11 – 12].

Аднак выступаючы за рэалізм у палітыцы і ўспрымаючы ў тых умовах аўтаномію зямель былога Вялікага княства Літоўскага як далёка ідучую мэту, краёўцы вылучалі патрабаванне шырокага правінцыяльнага самакіравання, якое б адначасова рэалізоўвала мэты краёвай палітыкі і заспакойвала палітычныя амбіцыі жыхароў беларуска-літоўскіх земляў. Чэслаў Янкоўскі адзначаў: «...Гэткае правінцыйнае самакіраванне з краёвым сеймам павінна было б перадусім рэгуляваць, планаваць і арганізоўваць усе эканамічныя адносіны не ў адпаведнасці з праграмай той ці іншай агульнарасійскай партыі, але ў адпаведнасці з чыста мясцовымі ўмовамі, з пільным улікам існуючай розніцы паміж сіламі і сродкамі паасобных правінцый... Усебаковая дэцэнтралізацыя для Дзяржавы Расійскай непазбежна» [5, с. 1].

Выступаючы за краёвае супрацоўніцтва нацый і супраць нацыяналізму, большасць краёўцаў жорстка крытыкавала дзеянні ўрада па ўвядзенню ў краі земстваў з падзелам выбаршчыкаў па нацыянальным кур'ям. Падобны закон, на іх думку, мусіў прывесці да непажаданых для самакіравання вынікаў, бо галоўнай роляй земстваў павінна быць «праца на карысць культурнага і эканамічнага развіцця краю, праз аб'яднанне ўсіх без розніцы веравызнання і нацыянальнасці» [12, с. 103].

Першая сусветная вайна, Кастрычніцкая рэвалюцыя ў Расіі, аднаўленне незалежнасці Польшы, падзел земляў былога ВКЛ паміж Польшчай і Савецкай Расіяй моцна змянілі палітычнае становішча краёвай шляхты. Адзін з лідараў краёвай шляхты, А. Мейштовіч, у прыватнай перапісцы адзначаў: «...мушу са смуткам прызнаць, што крэсавая супольнасць землеўласнікаў моцна аслабла і слабне надалей, бо згубіла адвечны прыток сілаў з Міншчыны, Ковеншчыны і Полудня, ды самі падупалі на здароўе і набытак» [11, с. 50]. З палітычных рэпрэзэнтантаў краю яны ператварыліся ў малодшых партнёраў Ю. Пілсудскага, з якім іх аб'ядноўвала падабенства поглядаў на ўсходнюю палітыку, непрыняцце польскага этнічнага нацыяналізму Р. Дмоўскага і пашана да моцнай улады. Так, Станіслаў Мацкевіч, адзін з лідараў віленскіх кансерватараў, якія аб'ядналіся вакол газеты «Слова», адзначаў: «Як прыхільнікі моцнай улады лічым, што ўтрымаць уладу моцнай у Польшчы можа толькі маршал Пілсудскі, толькі ён да гэтага здольны» [12, с. 190].

У пытанні лёсаў народаў Усходняй Еўропы віленскія кансерватары вылучалі «вялікадзяржаўную» ці імперыялістычную праграму як супрацьвагу праграмы нацыяналістычнай. Імперыялізм быў фактарам, які павінен быў вызначаць свядомасць кожнага грамадзяніна дзяржавы ў накірунку ўспрымання ідэяў, што Польшча павінна быць творама магутным, спраўным і дынамічным, што павінна як мінімум узмацніць уплыў на развіццё гісторыі сумежных дзяржаў [12, с. 191]. Ненацыяналістычны імперыялізм адпавядае польскім традыцыям, ён прывязаны не да мовы і культуры, а да «мясцовасці, роднай зямлі, тэрыторыі» [12, с. 192]. Лёс народа залежыць ад лёсу яго дзяржавы. Веліч народа – ад моцы дзяржавы. Моц дзяржавы праяўляецца ў экспансіі народа. Чым мацнейшую дзяржаву стварае народ, тым вышэйшая яго пазіцыя на міжнароднай арэне і тым лягчэй яму бараніцца ад прэтэнзій ворагаў [3].

Паводле А. Бохенскага, мэтай польскага імперыялізму павінна быць моцная дзяржава, а адным з сродкаў яе дасягнення «ліквідацыя Савецкай Расіі праз выкарыстанне для гэтай мэты існуючых там нацыянальных рухаў». Вынікам рэалізацыі імперыялістычнай праграмы будзе «...магутная ягеллонская імперыя ад Адэсы і Харкава да Клайпеды і Коўна». «Абапіраючыся на традыцыі Ягеллонаў і найлепшыя прыклады гісторыі, мы жадаем у згодзе жыць разам з акраіннымі народамі. Мы хочам забяспечыць ім нацыянальнае аб'яднанне і незалежнасць. Каб саюз Польшчы з крэсавымі народамі быў карысным для абодвух бакоў, ён павінен быць такім, як быў калісьці саюз польска-літоўскі, што абапіраўся на роўнасць народаў» [3].

У кастрычніку 1919 года, разумеючы пагрозу з боку польскіх нацыяналістаў, прадстаўнікі краёвых землеўласнікаў, у тым ліку І. Корвін-Мілеўскі, А. Мейштовіч, С. Ваньковіч і інш., распрацавалі і падалі Ю. Пілсудскаму Мемарыял па пытанні ўсходніх межаў аднаўляючайся Польшчы. У Мемарыяле яны прапаноўвалі адступіцца ад межаў 1772 года і засяродзіцца на землях, дзе польскі элемент моцны і шматлікі. Так, напрыклад, яны прапаноўвалі далучыць Інфлянты польскія або Дрысенскі, Дынабургскі, Рэжыцкі, Люцынскі паветы, а таксама Лепельскі, Полацкі, Віцебскі і Себежскі паветы, Літву Ковенскую, заходнюю частку былой губерні Магілёўскай, цэлую губерню Мінскую да спалучэння Прыпяці з Дняпром і інш. Пры такіх памерах яны лічылі, што лепш не далучаць гэтыя землі да адзінай дзяржавы, але на пэўны час аднавіць даўнюю Унію, моцна звязаную ў міжнародным сэнсе, але свабодную ўнутры, асабліва ў справах адміністрацыйных і эканамічных [6, с. 520 – 521].

Пасля правалу федэрацыйнай праграмы Ю. Пілсудскага ў пачатку 20-х гадоў XX стагоддзя, якой спачувала шляхта былога ВКЛ, калі нават у Сярэдняй Літве дзве трэці насельніцтва, змучанага «пасля сямі гадоў бур і ваенных наваляніц, прагаласавалі за стабільнасць» і супраць прыхільнікаў федэрацыі [11, с. 51], мясцовыя кансерватары вымушаны былі выпрацаваць адносіны да нацыянальных меншасцяў Другой Рэчы Паспалітай. Праект стварэння Польскай імперыі ў форме федэрацыі быў адкладзены на будучыню, калі Ковенская Літва «прыйдзе да нас шукаць абароны сваёй незалежнасці» [12, с. 224], калі будучы здабытыя Мінск і Магілёў і надыйдуць часы стварэння «польска-беларускай дзяржаўнасці» [12, с. 233] і г.д.

Большая частка кансерватараў, якія аб'ядналіся вакол газеты «Слова», выступілі з праграмай дзяржаўнай асіміляцыі нацыянальных меншасцяў. Дзяржаўная асіміляцыя павінна была стаць альтэрнатывай праграме этнічнай асіміляцыі, якая была распрацавана польскімі нацыяналістамі.

Так, у дачыненні да беларусаў дзяржаўная асіміляцыя павінна была ўключаць:

- асіміляцыю жадаючых, якая датычылася пераважна сялян-католікаў Заходняй Беларусі, «штучнаму» ўзмацненню беларускага руху сярод якіх С. Мацкевіч яшчэ ў 1922 годзе прапаноўваў супрацьдзейнічаць [7, с. 12];
- прадстаўленне магчымасцей доступу да вышэйшай адукацыі, прычым дзяржаўная адукацыя павінна быць выключна на дзяржаўнай польскай мове [7, с. 16], і адміністрацыі;
- паляпшэнне працы польскай адміністрацыі на беларускіх землях;
- падтрымку беларускіх антыбальшавіцкіх элементаў;
- пазітыўныя адносіны да працэсу будаўніцтва нацыянальнай свядомасці беларусаў сярод праваслаўнага насельніцтва Віленшчыны і Заходняй Беларусі [12, с. 234].

Адным са спосабаў дзяржаўнай асіміляцыі павінна было быць замацаванне Канстытуцыяй сістэмы дэцэнтралізацыі дзяржавы. Перш за ўсё гэтая сістэма павінна была ажыццяўляцца праз тэрытарыяльнае самакіраванне, якое б ахоплівала нацыянальныя меншасці. Адпаведна яшчэ ў 1922 годзе С. Мацкевіч выступіў з праектам аўтаноміі Віленшчыны [1, с. 186; 7]. У праекце выкладзена тыповое для віленскіх кансерватараў бачанне рэгіянальнай палітыкі і палітыкі самакіравання. «Здольнасць да экспансіі народ здабывае толькі тады, калі стварае ў сабе самім тыпы разнародныя, а не адзін манатонны шаблон... Народ, які хоча развіваць, пашыраць і ўзмацняць сваю дзяржаву», павінен стварыць якія-небудзь новыя каштоўнасці, мусіць павялічваць свае прываблівыя рысы... Адной з тых характарыстык польскай дзяржаватворчай думкі было тое, што мы сёння назвалі б сістэмай аўтаноміі» [7, с. 10 – 11]. На думку віленскіх кансерватараў, Польшча ніколі не была цэнтралізаванай дзяржавай, а хутчэй зборам самастойных рэспублік, гэтыя рысы трэба надаваць і новай польскай дзяржаўнасці [7, с. 12].

Не падыход нямецкага імперыялізму з яго палітыкай прымусовай этнічнай асіміляцыі, за які ў Польшчы агітуюць прадстаўнікі Нацыянальнай Дэмакратыі, а падыход Брытанскай імперыі, што адпавядае традыцыям даўняй Рэчы Паспалітай, з яго дэцэнтралізацыяй і дзяржаўнай асіміляцыяй дазволіць Польшчы, на думку С. Мацкевіча, стаць вялікім народам, а гэта значыць выжыць у акружэнні двюх магутных суседзяў [7, с. 12]. Менавіта таму аўтаномія Віленшчыны для кансерватараў – важнейшы этап не проста барацьбы з цэнтралізацыяй, але і барацьбы за існаванне польскай дзяржаўнасці. У далейшым аўтар прадазвае магчымасць стварэння федэрацыі з Ковенскай Літвой, але праз унію дынастычную, і ўзвядзення на трон агульнага манарха. З другога боку, як адзначае С. Мацкевіч, само існаванне Польшчы ў час пасля падзелаў Рэчы Паспалітай, асабліва пасля лістападаўскага паўстання, ёсць вынікам не дзейнасці чыноўнікаў і ўрадаўцаў, але дзейнасці грамадскай. «Дзякуючы грамадскай, прыватнай ініцыятыве і энергіі паўставаў тут бібліятэкі, вышэйшыя навучальныя ўстановы, дабрачынныя ўстановы, шпіталі, узмацняліся эканамічныя інстытуты» [7, с. 9]. Цэнтралізаваны ўрад перапыняе і нішчыць гэтыя вартыя захавання здабыткі.

Яшчэ адной важкай прычынай для дэцэнтралізацыі дзяржавы з'яўляецца чыннік псіхалагічны. У цэнтралізаванай дзяржаве, на думку С. Мацкевіча, існаванне сталіцы вынішчае культурны ўплыў іншых гарадоў. «Можна перанесці Кракаў, Вільню, Львоў, Познань – усе гэтыя гарады – да Варшавы. Праз узвышэнне Варшавы гэтыя гарады шмат страцяць, а Варшава атрымае непарапартыйна мала... не магчыма ўціснуць духовае жыццё некалькіх ачагоў культуры з такой спрадвечнай індывідуальнасцю, як у нашых гарадоў, у адно сумеснае жыццё людскога натоўпу» [7, с. 10].

Немаўважнай з'яўляецца і неабходнасць забяспечыць рэпрэзентацыю земляў з змешаным насельніцтвам у агульнадзяржаўным парламенце праз пасрэдніцтва краёвых сеймаў. У дадзеным выпадку С. Мацкевіч пагаджаецца з нацыянальным дэмакратам С. Глабінскім [11, с. 8]. Падобную думку раней выказаў і А. Мейштовіч. Сама станоўчая ідэя карэкціроўкі якасці дэпутацкага корпуса праз ускосныя выбары, краёвыя сеймы становіцца, на яго думку, вельмі актуальнай у мясцовасцях са змешаным этнічным складам насельніцтва, асабліва ў параўнанні з ідэяй прамых выбараў і наплыву ў агульнадзяржаўны Сойм вялікай колькасці няпольскіх дэпутатаў [11, с. 49].

Праект Статута прадугледжваў яго зацвярджэнне Сеймам Рэчы Паспалітай, які адзіны можа ўносіць у яго змены, стварэнне думхпалатнага краёвага парламента, дуалістычнай выканаўчай улады (Стараста, якога будзе прызначаць Прэзідэнт Польшчы, і Урадавага камісія, адказная перад краёвым парламентам). Да кампетэнцыі Кола земскага (краёвага парламента) аўтар прапаноўваў аднесці заканадаўства ў сферы адукацыі і культуры, веравызнанняў, сацыяльнага забеспячэння і грамадскай апецы, зямельнай і сельскагаспадарчай палітыкі, паліцыі (але не жандармерыі), краёвых фінансаў і эканомікі, мясцовых падаткаў і інш. [7, с. 41 – 43]. Аднак ні абраныя ў Сойм Сярэдняй Літвы дэпутаты, ні ўлады Польшчы не паставіліся станоўча да праекта. У варунках змагання з Ковенскай Літвой перамагло жаданне інкарпараваць Віленшчыну ў склад Польшчы на правах ваяводства.

Пасля майскага перавароту 1926 года з кругоў групы, аб'яднанай вакол газеты «Слова», паходзіў яшчэ адзін прапанаваны Ю. Пілсудскаму і апублікаваны У. Студніцкім праект «дэцэнтралізаванай канстытуцыі». Дзяржава паводле праекту павінна была быць падзелена на сем Краёў (у тым ліку Край Паўночна-Усходні з трох ваяводстваў – віленскага, наваградскага і беластоцкага), кожны з асобным Краёвым Статутам, Краёвым Сеймам, Кіраўніком Краю і Урадам Краю. Адзінства краіны павінна была гарантаваць дзяржаўная польская мова (дапускалася пры наяўнасці адпаведнага палажэння ў Краёвым Статуте і выкарыстанне лакальнай мовы), наяўнасцю права вольнай змены жыхарства, вольнага набывання прыватнай уласнасці і доступу да дзяржаўных пасадаў ва ўсіх частках краіны, а таксама правам санкцыянавання за-

конаў паасобных Краёвых Сеймаў Кіраўніком Дзяржавы [4]. Маршал Ю. Пілсудскі праігнараваў праект. Паводле гістарычнага анекдота, на пытанне аб праекце ён жартаўліва адказаў: «Студніцкі прапануе мне сем сеймаў, у той час як мы зараз з адным не можам справіцца» [4].

Імперыялістычная праграма віленскіх кансерватараў крытыкавалася толькі асобнымі прадстаўнікамі старэйшага пакалення краёўцаў. Так, К. Скірмунт лічыла вялікадзяржаўны праект не сумяшчальным з сапраўднай Ягеллонскай ідэяй, а крыніцай нязгоды, спрэчак і супрацьстаяння мясцовых народаў. Яе ідэалам заставалася ідэя вольнага супрацоўніцтва раўнапраўных народаў-спадкаемцаў Рэчы Паспалітай [10, с. 328 – 331]. Аднак падобныя погляды сярод кансерватараў з земляў былога ВКЛ ужо былі мала папулярныя.

Пасля смерці Ю. Пілсудскага, пераходу правячай эліты на нацыяналістычныя пазіцыі, ідэі татальнасці і цэнтралізму віленскія кансерватары пераходзяць у апазыцыю да ўраду. С. Мацкевіча за «сістэматычную крытыку ўрада з дапамогай штучна падобраных аргументаў і падрыў даверу народа да Правадыра» [12, с. 318] арыштавалі і пасадзілі ў вязніцу ў Бярозе Картузскай, але праз два месяцы вызвалілі з-за пратэстаў грамадскасці. Пасля верасня 1939 года асяродак віленскіх кансерватараў перастаў існаваць.

Выснова. Кансерватыўная шляхта былога ВКЛ у пачатку – першай трэці XX стагоддзя прытрымлівалася ідэяў дэцэнтралізацыі і шырокага самакіравання. Самакіраванне павінна было вырашыць нацыянальныя праблемы краю. Розніца паміж старэйшым пакаленнем краёўцаў і іх спадкаемцамі, віленскімі кансерватарамі, месцілася ў канчатковым адыходзе апошніх ад лозунгаў раўнапраўя народаў на карысць вялікадзяржаўнай польскай ідэі, паводле якой павінна была адбыцца дзяржаўная асіміляцыя нацыянальных меншасцяў. Адным з важнейшых чыннікаў апошняй і павінна была стаць дэцэнтралізацыя і пашырэнне мясцовага самакіравання як элемент прывабнасці польскай дзяржаўнасці для іншых усходне-еўрапейскіх народаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Гамулка, К. Паміж Польшчай і Расіяй. Беларусь у канцэпцыях польскіх палітычных фарміраванняў (1918 – 1922) / К. Гамулка; пер. з польск. мовы. – Вільня, 2008. – 256 с.
2. Смалянчук, А.Ф. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917 г. / А.Ф. Смалянчук. – СПб.: Неўскі прасцяг, 2004. – 406 с.
3. Bocheński, A. Imperializm nacjonalistyczny a imperializm państwowy / A. Bocheński // Polskie Tradycje Intelektualne. Strona o Myśli Politycznej [Электронны рэсурс]. – 2011. – Рэжым доступу: <http://www.polskietradycje.pl/article.php?artykul=147>. – Дата доступу: 19.01.2011.
4. Danek, A. Wartość prowincji / A. Danek // Organizacja Monarchistów Polskich [Электронны рэсурс]. – 2011. – Рэжым доступу: <http://www.legitymizm.org/wartosc-prowincji>. – Дата доступу: 19.01.2011.
5. Jankowski, Cz. Wobec Dumy, cz. III / Cz. Jankowski // Kurier Litewski. – 1906. – 2(15) II. – № 27. – S. 1.
6. Korwin-Milewski, H. Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855 – 1925) / H. Korwin-Milewski. – Poznań: Jan Jachowski, 1930. – 602 s.
7. Mackiewicz, S. Statut Litwy Środkowej. O autonomię wileńską / S. Mackiewicz. – Wilno, 1922. – 49 s.
8. Program Stronnictwa Konstytucyjno-Katolickiego na Litwę i Białoruś. – Wilno, 1906. – 16 s.
9. Program Zasadniczy Koła Poselskiego Litwy i Rusi // Kurier Litewski. – 1906. – 13(26) VI. – № 130. – S. 1.
10. Szpoper, D. Gente Lithuana, Nazione Lithuana. Myśl polityczna i działalność Konstancji Skirmuntt (1851 – 1934) / D. Szpoper. – Gdańsk, 2009. – 488 s.
11. Szpoper, D. Polskie środowiska zachowawcze byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec podziału jego terytorium po I wojnie światowej / D. Szpoper // Wyzwolenie czy okupacja? Stosunek społeczności zamieszkujących pogranicze polsko-litewsko-białoruskie do zmieniających się w XX wieku systemów państwowych: seria wydawnicza Wspólne dziedzictwo ziem północno-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Tom V / rec. prof. dr hab. Zofia Tomczonek. – Białystok, 2006. – S. 45 – 54.
12. Szpoper, D. Sukcesorzy Wielkiego Księstwa. Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1904 – 1939 / D. Szpoper. – Gdańsk, 1999. – 357 s.

Пасмыніў 10.02.2011

EVOLUTION OF VIEWS BY THE CONSERVATIVE NOBILITY OF THE TERRITORIES OF THE FORMER GRAND DUCHY OF LITHUANIA AT THE BEGINNING AND THE FIRST THIRD OF THE TWENTIETH CENTURY ON DECENTRALIZATION AND LOCAL GOVERNANCE

D. SHCHERBIK

The article examines the views of representatives of conservative thought from the lands of the former Grand Duchy of Lithuania on the development of local governance and decentralization. Analyzes the evolution of conservative thought on these issues at various stages of state formation in these areas: during the existence of the Russian Empire, during the formation and development of the Second Commonwealth of Poland.